

mestall

any XXV
núm. 54
desembre 2023

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

SUMARI

Portada

Crida per a supervisar transcripcions automàtiques: l'Ofici d'Hipoteques de Girona

L'Associació

Lliurament del 21è Premi Mestall

El malson de la fil·loxera. Un estudi de l'impacte de la plaga sobre una família de Barberà de la Conca

Recerca 2023 a Lloret de Mar

Estudis

«Qui no pot segar, espigola» Cançons i tonades com a font per a la història econòmica i social

Llibres

Arnald Plujà Canals. 200 masos i veïnats del Cap de Creus i de l'Albera Marítima

Trobades

Dos congressos. Coïmbra (Portugal) i Cluj-Napoca (Romania)

XXXIV Seminari d'Història Econòmica i Social. Una altra història és possible: el llegat historiogràfic de Pierre Vilar (1906-2003) i Josep Fontana (1931-2018)

XX Trobades Culturals Pirinenques. La protecció del territori pirinenc

Recerques

Sebastià Villalón Barragán. Del censal al debitori: continuïtats i transformacions en el crèdit hipotecari català en l'etapa final de l'Antic Règim (regions de Barcelona i Girona, 1768-1840)

Josep Mas Ferrer. Les desigualtats socials a la Catalunya preindustrial. L'estudi de cas de la Selva Interior, c. 1750-1825

CRIDA PER A SUPERVISAR TRANSCRIPCIONS AUTOMÀTIQUES: L'OFICI D'HIPOTEQUES DE GIRONA

La forma d'investigar i treballar amb documentació d'arxiu ha canviat molt en les darreres dècades. La irrupció de les tecnologies informàtiques ens ha proporcionat noves eines i noves maneres de fer: des de la fotografia digital, que ha substituït la nociva pràctica de la fotocòpia i ens permet optimitzar les sessions d'arxiu, fins als catàlegs en línia amb potents eines de cerca que abasten amb poc esforç bona part de la xarxa d'arxius públics. És probable que, en un futur proper, encara veiem canvis més radicals: un d'ells la transcripció automàtica de la documentació manuscrita. Aquest camí, de fet, ja ha començat; i en pocs anys veurem caure la barrera que encara separa la documentació manuscrita de la digital. Les possibilitats que s'obren a la investigació són immenses, tot i que els reptes també ho són.

L'Associació d'Història Rural fa un temps que col·labora amb el Centre de Recerca d'Història Rural i l'Arxiu Històric de Girona en un projecte de transcripció automàtica dels llibres de l'Ofici d'Hipoteques de Girona entre els anys 1768 —data de la seva creació— i 1805. Es tracta d'una col·lecció de més de 100.000 pàgines i unes 140.000 referències documentals a escriptures notaries. Fins l'any 1784, el territori abastat és molt ampli. Traduint-ho a les demarcacions actuals, comprèn l'Alt i el Baix Empordà, el Gironès, la Selva i part del Maresme. Després de 1784 —quan es reestructuren els districtes hipotecaris— l'abast territorial es redueix, aproximadament, al Gironès i el Baix

Empordà, però continua essent important. La rellevància del fons rau en què els notaris gironins acostumaven a enregistrar totes aquelles escriptures que continguessin una garantia o hipoteca general, i això implica capítols matrimonials, compravendes, inventaris de béns, censals, etc. Una autèntica mina.

A hores d'ara, s'està acabant una pàgina web que permetrà accedir a les transcripcions d'aquest fons. És una pàgina singular perquè, a canvi de fer-hi les consultes que un vulgui, es demana als usuaris que col·laborin en la millora de les transcripcions. Un *quid pro quo* que, per dir-ho en terminologia d'avui, busca un resultat *win-win*. En els propers mesos posarem en marxa una campanya per buscar col·laboradors potencials que vulguin participar en l'explotació de les transcripcions i també en la seva millora. Us convidem des d'ara a integrar-vos-hi, encara que sigui per a fer-ne un ús puntual. Pot ser d'interès per a aquells que fan recerca local, per als qui reconstrueixen genealogies i patrimonis familiars o per als qui investiguen sobre temes específics. La primera campanya que volem engegar apuntarà a la presència i l'actuació de les dones a través d'aquesta documentació, però també serà possible fer consultes lliures, vinculades als interessos propis. Des del *Mestall* us volem animar a col·laborar-hi. Si hi esteu interessats, podeu escriure un missatge a enric.saguer@udg.edu.

l'Associació d'Història Rural

convoca el

22è premi Mestall

curs 2023 - 2024

A treballs de recerca de batxillerat realitzats per estudiants de Batxillerat i fets des de l'àmbit humanístic i social. Els treballs necessàriament han de tractar temes relacionats amb el món rural en qualsevol dels seus aspectes: història, etnografia, paisatge, patrimoni, economia, població, emigracions, històries de vida, etc.

Dotació: 600 euros per als estudiants i un lot de llibres per al centre en el qual estudiïn.

Termini de presentació: 30 d'abril de 2024.

Informació i bases a la web:
www.ddgi.cat/historiarural/

lliurament del

21è Premi Mestall

ACTA DEL JURAT

Reunit el jurat del vint-i-unè Premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat convocat per l'Associació d'Història Rural, constituït per Josep Colls Comas, Rosa Lluch Bramon i Sebastià Villalón Barragán, després d'examinar els treballs presentats, acorda:

1. Valorar molt positivament la qualitat dels trenta treballs presentats en aquesta convocatòria.

2. Atorgar el premi Mestall a treballs de recerca de batxillerat en la seva vint-i-unena edició al treball «El malson de la fil·loxera. Un estudi de l'impacte de la plaga sobre una família de Barberà de la Conca», presentat amb el pseudònim «Cèlia Sol».

Oberta la plica, el premi correspon a Laia Poblet Alay, de l'INS Moisès Broggi de Barcelona, essent tutora del treball la professora Maria López.

En la seva valoració, el jurat considera que l'autora ha portat a terme un excel·lent treball de reconstrucció de la història familiar, contextualitzant-la adequadament en el context històric local i general. Així mateix, el jurat valora l'important esforç de l'autora per combinar diferents tipus de fonts històriques i l'ús d'una bibliografia àmplia i pertinent.

3. El jurat proposa la publicació d'un resum del treball en el proper número del butlletí *Mestall*.

Girona, 30 de juny de 2023

EL MALSON DE LA FIL·LOXERA. UN ESTUDI DE L'IMPACTE DE LA PLAGA SOBRE UNA FAMÍLIA DE BARBERÀ DE LA CONCA

Resum del treball guanyador de la XXI convocatòria del Premi Mestall

A finals del segle XIX va arribar a Catalunya la fil·loxera, una plaga que va produir una catàstrofe sobre la producció vinícola, de la qual depenia una part notable de la pagesia de l'època. Aquest estudi pretén esbrinar l'impacte que va tenir aquesta crisi sobre una família pagesa — la dels avantpassats de l'autora per via paterna— en un poble de la Conca de Barberà i si va tenir o no relació amb el suïcidi de l'Anton Poblet Martí (1865-1914), el rebesavi.

Dins la família s'explicava que el rebesavi s'havia tret la vida per causa de la vergonya de no poder pagar una quota de la compra que havia fet d'una mula, però la coincidència en el temps amb la fil·loxera i els problemes que se'n derivaren feien pensar en una possible relació causal. Tot partint de la perspectiva pròpia de la microhistòria i dels mètodes de la història social, es va resseguir les fonts a la cerca dels motius que varen dur l'Anton Poblet a adoptar una decisió tan terrible i deixar desemparada la família que havia format, amb uns fills encara infants.

Tot partint de fonts orals i documentals, corresponents als arxius Parroquial i

Municipal de Barberà de la Conca, es va poder establir que el rebesavi va passar per grans dificultats econòmiques derivades de la seva posició de fill cabaler, de l'estafa de què va ser objecte per part dels seus germans en rebre l'herència paterna i per la problemàtica derivada de la fil·loxera. Per tot això no es va poder casar fins als 35 anys —era una edat força tardana per l'època— i, a més, durant diversos anys es veié obligat a fer de mosso al Camp de Tarragona, per la qual cosa deixava sola la família sis dies per setmana.

Finalment va poder tornar per viure amb la seva muller i els quatre fills, però l'any 1914 es va veure colpit per les conseqüències d'una crisi de malvenda i per la mort accidental de la filla de 7 anys. És possible que aquesta combinació de factors, juntament amb l'impagament de la quota de la compra de la bèstia de treball, haurien gestat un estat d'ànim depressiu que hauria precipitat el tràgic desenllaç.

A banda del fil central de la recerca, també va ser possible esbrinar altres qüestions: la gran importància que tenia la institució de l'hereu entre la pagesia catalana de mitjan segle XIX i la força de la per-

Francisca Rovira i els seus nets Anton i Pere, vers 1936. Autoria desconeguda. Arxiu personal d'Anton Poblet Iglésias.

sonalitat de la rebesàvia Francisca Rovira (viuda d'Anton Poblet Martí), que fou capaç de tirar endavant i de mantenir la cohesió familiar, malgrat les dificultats. A més a més, també va ser possible recons-

truir l'arbre genealògic familiar fins la generació nascuda pels volts de 1775.

Laia Poblet ■

Grup de socis fundadors de la Societat Agrícola de Barberà, inicis del segle XX. Font: Wikimèdia Commons (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Societat_Agr%C3%ADcola_Barber%C3%A0._Grup_fundadors.jpg)

Recercat 2023 a Lloret de Mar

Del 4 al 7 de maig de 2023

Lloret de Mar, Capital de la Cultura Catalana 2023, va acollir la 19a edició del Recercat, una cita consolidada en el calendari d'activitats dels centres d'estudis dels territoris de parla catalana. Feia deu anys que l'esdeveniment no passava per les comarques gironines (Ripoll 2013).

El sector turístic que tant singularitza aquesta vila va ser l'eix vertebrador d'unes jornades que van tenir lloc del 4 al 7 de maig. D'entre la mostra d'audiovisuals del divendres al vespre destacava *Pensió completa. Reconstruint el turisme en clau femenina*, un treball distingit amb el Premi Carles Rahola de Periodisme el 2012. El dissabte al matí, la secció Patrimoni a Debat va comptar amb una taula rodona moderada per Anna Fuentes, tècnica de patrimoni de l'ajuntament lloretenc, sota el títol de «Patrimoni al servei del turisme, un moment superat?». Hi van participar Josep Moragrega, director de projectes de La Ségola PD&M, membre del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre; Alba Gràcia, directora del Centre d'Interpretació de la Malvasia de Sitges i membre del Grup d'Estudis Sitgetans; Cristina Rita, presidenta del Consell Científic de l'Institut Menorquí d'Estudis; i Albert Arias, professor associat al Departament de Geografia de la Universitat de Barcelona, investigador postdoctoral a la

Universitat Rovira i Virgili, i coordinador del projecte Visitmob.org vinculat al Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat. A la tarda va ser el torn d'una taula rodona sota el títol de «Transició energètica i turisme», amb la participació d'Elizabeth Keegan, directora general de Lloret Turisme; Itziar González, directora del procés de participació del POUM de Cadaqués; i Lourdes Feixa, membre del Centre d'Estudis Ribagorçans; amb la moderació de Carles Riba, president del Col·lectiu per a un Nou Model Energètic i Social Sostenible (CMES).

A banda de la temàtica turística, i d'interès per a la nostra entitat, vam poder escoltar la presentació d'interessants projectes al Mosaic Recercat, entre els quals destacaven la proposta de reconstrucció del paisatge sobre la base de la recerca amb tecnologia 3D «Reconstruir el paisatge de la vinya al Bages», a càrrec de Llorenç Ferrer Alòs, del Centre d'Estudis del Bages, i també soci de l'AHR; i, «Digitalització del patrimoni industrial. Registre i anàlisi dels forns d'oli de ginebre a Riba-roja d'Ebre», projecte vinculat a Amics de Riba-roja, a càrrec de Cèlia Mallafre.

Van completar el programa del dissabte un concert líric i una visita nocturna per

21è premi

mestall

2022-2023

PREMIATS EN ALTRES CONVOCATÒRIES

1a (2002-2003)
Maria Bertran Isabal
(IES de Tremp)

2a (2003-2004)
Albert Reixach Sala
(IES Montsacopa d'Olot)

3a (2004-2005)
Eloi Hernández Mosella
(IES Quercus de Sant Joan de Vilatorrada)

4a (2005-2006)
Eudald Arnal Boada
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

5a (2006-2007)
Laia Alentorn Serrat
(IES Garrotxa d'Olot)

6a (2007-2008)
Ares Prat Pujol
(IES Hug Roger III de Sort)

7a (2008-2009)
Marta Arnau Borràs
(IES Manuel Sales i Ferré d'Ulldecona)

8a (2009-2010)
Mariona Miret Giribet
(IES Guindàvols de Lleida)

9a (2010-2011)
Josep F. Duarte Romero
(IES Gabriel Ferrater de Reus)

10a (2011-2012)
Ariadna Adarnius Blanch
(IES La Bisbal)

11a (2012-2013)
Elisabet Ferrer Moradell
(IES La Bisbal)

12a (2013-2014)
Pol Xargay Ferrer
(IES Pere Alsius, de Banyoles)

13a (2014-2015)
Mariona Ballart Godoy
(INS Alexandre Deulofeu de Figueres)

14a (2015-2016)
Ares Flix Sentis
(INS Màrius Torres, de Lleida)

15a (2016-2017)
Irina Graells Santamaria
(INS Lacetània, de Manresa)

16a (2017-2018)
Jaume Palau Ràfols
(Institut de l'Arboç)

17a (2018-2019)
Clàudia Pubill i Quintillà
(INS Guindàvols de Lleida)

18a convocatòria (2019-2020)
David Tiscar Royo
(INS La Sènia)

19a convocatòria (2020-2021)
Maria Ramonet Corominas
(INS Francesc Ribalta de Solsona)

20a convocatòria (2021-2022)
Xènia Pujolàs Moret
(INS Cendrassos de Figueres)

■ l'Associació

conèixer alguns dels racons més vinculats al passat indià de la vila. El diumenge, les visites als Jardins de Santa Clotilde i al paratge de l'hermita de Santa Cristina van permetre als participants descobrir el Lloret més genuí.

La carpa instal·lada a la plaça de Mn. Pere Torrent, potser menys freqüentada per la ciutadania que en altres ocasions, va ser el

Liurament dels premis Recercat amb Joan Domènech i la seva esposa M. Teresa Coll al centre de la imatge. Fotografia: IRMU

centre d'una fira tothora propícia per a l'intercanvi, el retrobament de vells coneguts i l'establiment de noves coneixences, sempre molt útils per teixir una xarxa de contactes i relacions amb

entitats i investigadors d'arreu del territori. Al costat, les magnífiques instal·lacions de la Biblioteca Municipal van acollir les sessions de treball i les cinc exposicions que enguany acompanyaven la trobada, d'entre les quals singularitzem la dedicada al centenari de l'Obra del Cançoner Popular.

L'atorgament dels premis Recercat al Teatre Municipal, cerimònia presidida pel conseller de Recerca i Universitats Joaquim Nadal Ferreras —bon coneixedor de la nostra realitat per la seva formació professional—, va ser un any més el punt culminant d'una celebració emblemàtica de l'activitat i la trajectòria dels centres d'estudis i d'aquells

que hi estem fortament vinculats. L'acte va comptar amb l'actuació del grup Jutglars i la Fàbrica del So, grup de música tradicional de la Catalunya del Nord.

En la categoria d'entitat, el premiat fou el Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, associació creada al barri barceloní de Sant Andreu del Palomar el 1987, però amb antecedents cinc anys abans. En nom d'aquesta associació va recollir el guardó l'historiador Pau Vinyes Roig, habitual de les cites Recercat. Així mateix, el reconeixement personal va recaure en el mestre i historiador Joan Domènech Moner (Lloret, 1943)*, la candidatura del qual —impulsada pel Centre d'Estudis Selvatans, el Centre d'Estudis Tossencs, el Servei d'Arxiu Municipal de Lloret de Mar i la Societat Andorrana de Ciències— va rebre també el suport de la nostra entitat. La trajectòria de Domènech és sobradament coneguda en l'àmbit local i comarcal, i amb projecció de país per la seva fructífera tasca en diversos àmbits de la cultura, com a activista i promotor i també com a gestor polític. L'endemà de rebre aquesta merescuda distinció, Joan Domènech va emmalaltir de manera sobtada, i des d'aleshores resta hospitalitzat a Girona. La lenta millora del seu estat de salut ens encoratja a confiar en el seu restabliment: volem tornar a compartir la seva companyia i conversa, sempre agradable i amanida de bon humor.

David Moré Aguirre ■

* Malauradament, Joan Domènech Moner va morir el 9 de novembre de 2023. Des d'aquest butlletí *Mestall*, l'AHR s'uneix a les nombroses mostres de condol a la família.

■ estudis

«Qui no pot segar, espigola»¹

Cançons i tonades com a font per a la història econòmica i social

Les cançons o recitacions en les societats tradicionals han estat un dels mitjans a través dels quals les classes subalternes expressaren les seves experiències individuals i col·lectives. En elles es tracten temes de caràcter social, polític, sexual i amorós, laboral, religiós, etc. Per això, en general, el folklore, en les seves diverses manifestacions, ha estat una base material important per a l'estudi de la cultura popular.² El propòsit d'aquesta nota és subratllar el potencial que té aquesta font per als historiadors socials i econòmics i, particularment, per als interessats en les societats rurals tradicio-

nals. En aquesta ocasió, tractarem només un dels aspectes d'aquest tipus de font: els contractes de segar i espigolar al cançoner de l'illa de Mallorca.

I

En les societats agràries tradicionals el temps de les messes (segar, garbejar, espigolar, batre i ensitjar) era un dels moments àlgids del cicle agrícola. Del volum de la collita de cereals de l'any depenia la seguretat alimentària (aliment i ingressos) de les famí-

lies pageses (propietaris, parcers o arrendataris) i les jornaleres que es contractaven per a les messes. El desenvolupament del capitalisme comportà canvis en els drets de propietat (sobre la terra i els seus fruits) i transformacions tècniques (introducció de la dalla i després mecanització). Ambdós processos afectaren les modalitats contractuals, la composició per gènere de les colles de segadors i els costums en les pràctiques de l'espigueig (el costum de recollir les espigues deixades als camps després de les messes).³ Mentre la sega es va donar a jornal i amb falç, el treball era més pausat i exhaustiu, no es barriava l'entrada de dones a les colles de segadors, i la quantitat d'espigues que restaven als camps era reduïda. La difusió del tracte a escarada i la introducció de la dalla feren la feina de segar més feixuga i ràpida; aquests canvis desplaçaren les dones de les colles de segadors, però, per contra, la probabilitat que restessin més espigues als camps era major i, per tant, la feina i els ingressos de les espigoladores podia augmentar. Amb aquests canvis l'espigueig esdevingué una pràctica conflictiva (qui tenia dret a espigar?) i crucial per als ingressos totals de les famílies jornaleres.⁴ No ens ha de semblar estrany, doncs, que tant els processos de treball, com els tractes laborals i els costums d'espigueig fossin objecte principal de molts dels cançoners populars europeus: el Cançoner Popular de Mallorca n'és un excel·lent testimoni.

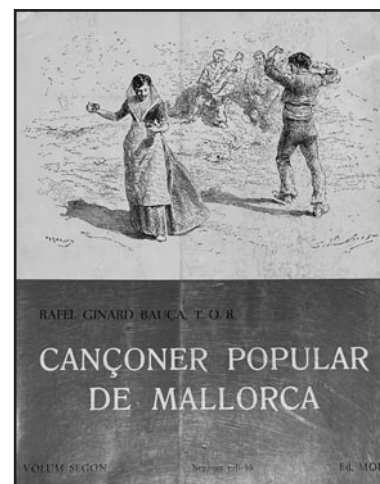
II

A Mallorca, la recollida de cançons i tonades havia començat de forma esparsa al llarg del segle XVIII i es dugué a terme de forma més sistemàtica durant el segle XIX i inicis del primer terç del XX. El mètode de recollida de la informació seguit per tots aquests estudiosos del folklore fou l'enquesta oral.⁵ Però, fou Rafel Ginard i Bauçà (Sant Joan, Mallorca, 1899-1976) qui va compilar i estudiar el major aplec de cançons, tonades i gloses de l'illa de Mallorca. El *Cançoner popular de Mallorca* es publicà en quatre volums.⁶ Les més de 5.000 cançons recollides estan organitzades en diferents aparats de caràcter estilístic, el tipus de cançó (tonada breu, codolada, romanço, glossades, etc.) i temàtic (amoroses, feina, etc.). El segon volum conté el gruix de les cançons i tonades relacionades amb el camp (camperoles) i les feines en general (arts i oficis). L'epígraf «Camperoles» comprèn 1.517 cançons i les seves variants. La informació està organitzada en diversos epígrafs dedicats a les anyades i esplets, arbres i fruits, els cereals, eines, feines (entrecavar, cavar, empeltar, collir olives, segar, etc.), i un altre sobre els oficis agrícoles o ocupacions, anomenat «gent foràviera» (arrendadors, amos, conradors, madones, missatges, etc.). L'epígraf es

clou amb uns apartats menors destinats al terror (rotes, quartons, etc.) i a les herbes i plantes. Tanmateix, a la resta dels volums hi ha moltes altres cançons que tracten les feines i activitats agropecuàries, si bé el tema principal de la tonada correspon a un altre motiu, i per això s'han agrupat en altres epígrafs. Per exemple, al volum III, dins l'epígraf «Localitat», hi ha 856 tonades dedicades a les possessions (tonades de la número 972 a la 1628, volum III pàg. 88-132). Altres tonades fan referència a les perturbacions climàtiques que feren malbé collites o ramats (volum III, pàg. 189); i, al volum IV, que recull glossades, romanços i codolades, hi podem trobar cançons sobre el veremar, o satíriques sobre els amos (arrendataris) de les possessions, o la coneguda glossada sobre la mort d'una collidora d'oliva: *La mort de na Margalida* (volum III, pàg. 18).

En aquesta magna obra hi contribuïren un elevat nombre de persones, entre les intermediàries (fer els contactes, presentacions) i les pròpiament recitadores. Dels 391 col·laboradors documentats, més del 42% eren dones. El 50% de les recitadores eren originàries de la comarca del Pla, el cor cerealista de l'illa, i un altre 15% del Migjorn.⁷ De les 1.517 tonades camperoles, més de 600 estaven relacionades amb les messes: aigüeres (dones i al·lots que portaven el beure als segadors durant les pauses), falcades (manat d'espigues que un segador agafava amb la mà per tallar), escarades de segar (58), segar (399),⁸ espigolar (38), garbejar (12), batre (63) i ensitjar. I, com era d'esperar, el 41% de les cançons s'havien recollit al Pla, i un altre 20% al Migjorn.⁹

Dos etnolingüistes primerencs foren conscients de la vàlua d'aquell material folklòric i l'usaren profusament per estudiar el vocabulari i les pràctiques agrícoles tradicionals, i en particular les tonades relacionades amb les messes: el finès Pierre Rokseth, en el seu llibre *Terminologie de la Culture des Céréales a Majorque*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (1923), i, aproximadament durant la mateixa època, Antoni M. Alcover, als seus articles sobre «Consuetuds dels segadors lluchmajorers», a la revista *Tresor dels avis, Revista d'etnografia, mitologia i folklore de Catalunya i Balears* (any V, març-abril, núm. 8, 1926, pàg. 113-119, núm. 9 maig-juny 1926, pàg. 129-136). El mateix Francesc de Borja Moll destacava la riquesa d'aquesta tipologia de tonades en la seva introducció al segon volum, particularment pel que fa a les tonades referides al segar i batre (volum II, 1980, pàg. XVI). Posteriorment, altres historiadors han emprat aquest material com a suport per al seu estudi sobre la cosmologia popular enfront de les crisis de subsistència¹⁰ i també com a vehicle de la crítica política popular pagesa.¹¹

Detall de la coberta del volum segon del *Cançoner Popular de Mallorca*

Les espigoleres de Jean-François Millet. Font: https://ca.wikipedia.org/wiki/Les_espigoleres

En el següent apartat tractarem de mostrar alguns exemples de com aquelles cançons poden informar i interrogar-nos sobre les pràctiques socials en la contractació, la percepció de l'esforç físic i els guanys econòmics que implicaven determinades tasques i modalitats contractuals. Ens referirem únicament a dues d'elles, segar i espigolar, i explorarem les relacions que hi podia haver entre tècnica, modalitat contractual i distribució dels ingressos. En particular, suggerirem que la generalització de l'escarada com a modalitat majoritària en la contractació del segar i l'espigueig a mitges pogueren formar part d'un mateix paquet contractual. Les tonades sobre el segar i l'espigueig suggereixen preguntes i també permeten intuir la resposta, però exigeixen una contrastació amb altres fonts, ja siguin de comptabilitat, processos judicials, estadístiques i interrogatoris, o altres testimonis orals o escrits de l'època.

III

Mallorca fins a finals del segle XIX havia estat una zona dominada per les grans explotacions agràries, anomenades *possessions* (un dels epígrafs del cançoner està dedicat a elles, vol. III, núm. 972-1628, pàg. 88-132). Al seu costat s'havia estès lentament durant el segle XIX, i molt ràpidament durant el primer terç del segle XX, la propietat pagesa, fruit precisament de la parcel·lació i l'establiment de les possessions.¹² Aquelles grans possessions contractaven un elevat nombre de treballadors permanents (anomenats *missatges* i comandats per un majoral) i mà d'obra jornalera, integrada en una elevada proporció per dones. Durant els segles XVIII, XIX i XX, la major part de les possessions del centre de l'illa es destinaven a la producció cerealista. El gruix de les labors es realitzava amb els tirs de bestiar (generalment mules) i l'esforç físic de missatges i jornalers. El nivell de mecanització era molt limitat: només a principis del segle XX es començaren a introduir algunes màquines de segar i batre.¹³

Les messes i totes les operacions que les integraven (segar, espigolar garbejar i batre, porgar i ensitjar els cereals) tenien un lloc central en les possessions cerealistes, tant pel que fa al volum de mà d'obra contractada com pel que fa al valor de despesa. Així era recollit a les comptabilitats dels segles XVI a XX.¹⁴ Les messes començaven a

finals de maig amb la collita de les faves; després se segava l'ordi i la civada, i finalment, el blat. La durada de la sega no havia de ser superior a vint-i-un dies. I, si era menester, s'havia d'incrementar la dotació de mà d'obra per tal d'acabar-la abans de Sant Joan (24 de juny) o, si més no, per Sant Pere (29 de juny). Rere aquesta prescripció hi havia raons d'ordre agroclimàtic i laboral. D'una banda, s'havia de prevenir qualsevulla pedregada o pluja intensa tardanes que pogués fer malbé la collita; i, de l'altra, els camps a l'agost havien d'estar nets per a la pastura dels rostolls, femar i per a la primera rella en els guarets. Després de segar, les garbes es deixaven assecar als camps durant quinze dies. Era llavors quan les espigoladores recollien les espigues i grans que havien quedat als sementers. Un cop les garbes s'havien assecat es procedia a garbejar i batre a l'era, i després s'havia de porgar els cereals. Finalment, el gra i la palla s'emmagatzemaven a les sitges i als pallers respectivament. En general les tasques havien acabat a mitjan juliol.¹⁵

Als segles XV i XVI, i possiblement fins ben entrat el segle XVII, les operacions de segar, i fins i tot espigolar, eren donades a jornal i es pagaven amb un salari en moneda i la manutenció. A partir de la segona meitat del segle XVII, excepte en anys excepcionals, la tasca de segar a les possessions cerealistes del Pla de l'illa era donada a escarada a preu fet, i sembla que les dones minvaren la seva participació en les quadrilles de segar.¹⁶ Per tant, des del segle XVIII a les possessions cerealistes la tasca de segar era donada a preu fet o escarada, mentre el tracte a jornal tenia un paper menor. Tanmateix, aquests contractes a escarada, els detalls dels quals no s'especifiquen en els llibres de comptes (modalitats de contracte i remuneració), troben en el cançoner i en el folklore descripcions força detallades. Comencem per la mateixa contractació de les colles.¹⁷ El mes de maig, quan els cereals començaven a madurar, el majoral o l'arrendatari de la possessió cercaven un escarader per contractar la sega de l'any. El cap de colla anava a veure els sementers corresponents i feia «barrina» amb l'arrendatari o majoral. Això significava fixar el preu de l'escarada, la part en diner i aquella que comprenia la manutenció de la colla (aliments, tabac, aiguarent, etc.), les condicions laborals (pauses), el nombre de segadors de la quadrilla i la durada del contracte (dates de l'inici i la fi de la sega). Vegeu com una tonada descriu bé l'àmbit d'aquell contracte:

«Com prenen una escarada
la prenen dins un celler;
no veuen es sementer:
De cop l'hauran acabada»
(Ginard Bauçà 1980, núm. 677)

Ara bé, si l'escarader no afinava amb la quantitat de treball necessari per segar els sementers contractats, la feina podia convertir-se en un malson, com expressava aquella coneguda tonada que deia «Albenya segaven ordi un mes abans de sant Joan, i quan veien es camp tan gran cridaven misericordi». Per això, deia una altra tonada, l'escarader «tenia l'escarada a ansi (ànsia)». El risc corria a càrrec de l'escarader, ja que havia de llogar els treballadors suficients per complir amb la feina en el temps acordat; perquè, altrament, la quadrilla havia de córrer amb les despeses afegides de contractar, a compte del preu pactat, més jornalers.¹⁸ Així doncs, l'escarada era un tracte que comportava una major exigència física i psicològica (acabar en la data pactada) i més arriscada econòmicament que el tracte a jornal, com expressaven les tonades:

«Es segar a escarada és agre
perquè seguen a sa nit
a jornal es divertit,
que, en caure es sol, l'amo paga»
(Ginard Bauçà, 1980, núm. 691)

«Es segar a escarada és agre.
¿Has sentit lo que t'he dit?
A jornal es divertit
que en caure es sol, l'amo paga»
(Alcover, 1926, núm. 114).

«Si segaves a escarada,
que seria de més mal!
Ara seques a jornal,
'ximateix t'has aprimada»
(Ginard Bauçà, 1980, núm. 718)

Per què, doncs, els contractes acabaren decantant-se per l'escarada i no pel jornal? Potser, el tracte a preu fet tenia altres avantatges, no consignats en els llibres de comptes ni en els manuals d'agricultura, ni tampoc en les estadístiques agràries. Les presses en el segar deixaven més espigues als sementers que la feina a jornal, que era més acurada i supervisada. I això ens porta a la següent qüestió: qui tenia dret a collir aquelles tiges i grans que restaven als camps?

Els processos de concentració de la terra de les possessions, els tancaments d'aquestes possessions a través de bans i la desaparició progressiva dels comunals havien encongit els drets comunitaris sobre els camps. Sembla que els usdefruits sobre l'aprofitament dels fruits s'havien conservat a les «sorts» de les viles (les terres que s'obrien als vilatans un cop acabades les meses per a l'espigueig i la pastura, sovint regulades per les «ordenances» municipals).¹⁹ Ara bé, les més grans extensions cultivades amb cereals eren els sementers de les possessions. Què passava amb aquelles espi-

gues que restaven als camps després de segar i garbejar? Qui les recollia? En els llibres de comptes dels segles XVI i XVII de les possessions del convent de Santo Domingo s'anotaven les despeses de les espigoladores que cobraven a jornal. Més endavant, al segle XVIII, la pràctica d'espigar ja no apareix en els llibres de despeses, sinó en el de col·lites, i s'especifica que l'espigueig es donava a mitges. La tasca era protagonitzada majoritàriament per dones i infants.²⁰ Les cançons són contundents quan es refereixen a aquesta tasca:

«Noltros som cinc amitgeres,
que es rostoi espigolam
i concordades anem
com amigues vertaderes»

«Vós espigolau a mitges
en es Rafal, bona amor,
i jo passaré calor
damunt s'era de ses Sitges»

Però, també introdueixen valoracions sobre la importància econòmica que tenia l'espigueig:

«Afanya't a espigolar
afanya't a aplegar espigues
cada manada que lligues
pensa que és un **tros de pa**»
(núm. 730)

«Afanya't a espigolar
ses més grosses, ses més grosses
i llavors podràs fer **noces**
si te resols **a casar**»
(núm. 732)

«Aplaguer ses més grosses
i ses petites arreu
si vos **casau**, tendreu
xeixa, i **poreu fer nocés**»
(núm. 733)

Baronia de Bunyoli. Representació del segle XVII.
Font: Arxiu del Regne de Mallorca

Tot indica que el valor de l'espigueig era més que un tros de pa i les tonades suggereixen que podia finançar un dot.

Per tant, la pràctica de l'espigueig a mitges a les possessions i l'elevada valoració econòmica que li donaven les espigoladores podia ser el revers de segar a escarada, una feina feixuga però que deixava moltes espigues als camps. Aquestes pràctiques suggereixen una sèrie de qüestions. D'una banda, sembla que els canvis tècnics i organitzatius (substitució de la feina a jornal pel preu fet) havien aprofundit la divisió sexual del treball a la sega. I, d'altra banda, hi ha evidència que des del XVII les quadrilles s'havien masculinitzat, mentre l'espigueig havia adquirit una major importància i la tasca s'havia feminitzat. Així doncs, és versemblant preguntar-nos si l'escarada era un tracte volgut pels jornalers tant com pels patrons? Hi havia alguna relació entre el predomini del contracte a escarada i la consolidació de l'espigueig a mitges? Aquest espigueig a mitges compensava econòmicament l'esforç i desgast físic que representava l'escarada? Els resultats econòmics de l'espigueig es podien equiparar al valor monetari del dot que aportaven les espigoladores al matrimoni? Qui eren aquelles espigoladores? En la mesura que l'escarada deixava a terra més espigues que no pas la sega a jornal, i reportava ingressos extraordinaris per a les joves, el canvi del jornal a l'escarada a les grans possessions pot llegir-se com una «conquesta» de les dones pobres? Interrogar les cançons i el folklore en general no és altra cosa que indagar en la cultura popular. A vegades —en aquests cas les tonades, en altres els romanços i els contes— poden suggerir respostes a preguntes plantejades per altres fonts; i, també, ens poden generar noves preguntes que han de ser contrastades amb altra documentació. Quin material per a un historiador! —probablement exclamaria Marc Bloch amatent a tota mena de fonts possibles per comprendre els canvis socials i tècnics en el món rural.²¹

Gabriel Jover-Avellà ■
Centre de Recerca d'Història Rural
i Departament d'Economia
(Universitat de Girona)

Notes

- 1 Dita recollida a DALMAU, Joan Pere, *Historia de Manacor. Siglo XIX*, Manacor, Gràfiques Muntaner, 2005, vol. II, pàg. 144.
- 2 THOMPSON, Edward P., «Folklore, antropologia e historia social», *Historia social*, 3 (1989), pàg. 81-102. I, del mateix autor, «"Rough Music": Le Charivari anglais», *Annales. Histoire, Sciences Sociales*, 27-2, pàg. 285-312.
- 3 Vegeu els treballs clàssics de ROBERTS, M., «Sickles and scythes: women's work and men's work at harvest time», *History Workshop Journal*, 7-1 (1979), pàg. 3-28. I, del mateix autor, «Sickles and Scythes revisited: Harvest work, wages and symbolic meanings», dins *Women, Work and Wages in England, 1600-1850*, Boydell & Brewer, 2004, pàg. 68-10. També, MORGAN, D. H., *Harvesters and harvesting 1840-1900: a study of the rural proletariat*, London, Taylor & Francis, 1982 (2017). KING, Peter, «Gleaners, farmers and the failure of legal sanctions in England 1750-1850», *Past & Present*, 125-1, (1989), pàg. 116-150. VARDI, L., «Construing the harvest: Gleaners, farmers, and officials in early modern France», *The American Historical Review*, 98-5 (1993), pàg. 1424-1447.
- 4 KING, Peter, «Customary rights and women's earnings: The importance of gleaning to the rural labouring poor, 1750-1850», *Economic History Review*, 1991, pàg. 461-476. També, KING, Peter, «Legal change, customary right, and social conflict in late eighteenth-century England: The origins of the great gleaning case of 1788», *Law and History Review*, 10-1 (1991), pàg. 1-31. I també CONGOST, Rosa, *Tierras, leyes, historia: estudios sobre la gran obra de la propiedad*, Barcelona, Crítica, 2007.
- 5 MASSOT I MUNTANER, Josep, *Història de l'Obra del Cançoner i complement a l'inventari de l'arxiu*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Hom pot consultar-ho en línia: <https://www.mallorcaliteraria.cat/ca/canconer>
- 6 El cançoner fou recopilat per Rafel Ginard i Bauçà, però l'edició i estudis introductoris general, i per cada volum, fou realitzada per Francesc de Borja Moll. El primer volum fou publicat per l'editorial Moll l'any 1979, el volum II fou publicat el 1980, el volum III el 1981 i el volum IV el 1983.
- 7 ROSSELLÓ BORDOY, Pere, «Les dones i la recopilació del cançoner popular de Mallorca del p. Rafel Ginard i Bauçà», *Estudis de Literatura Oral Popular*, 6 (2017), pàg. 61-73.
- 8 Falta la tonada 897, vol. II, pàg. 201.
- 9 Elaboració pròpia sobre les tonades recollides al volum II, pàg. 149-269.
- 10 SUAUI I PUIG, Jaume, «Escassetat i ordre social a Mallorca (1740-1760)», dins ESCANDELL, Neus, i TERRADES, Ignasi (eds.), *Història i antropologia a la memòria d'Àngel Palerm*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1984, pàg. 363-402.
- 11 VIVES RIERA, Antoni, «Los límites de la nacionalización del campesinado: esfera pública e identidad local en Mallorca durante el siglo XX», *Historia agraria: Revista de agricultura e historia rural*, 58 (2012), pàg. 113-143.
- 12 BISSON, Jean, *La Terre et l'Homme aux Îles Baléares*, Aix-en-Provence, Edisud, 1977.
- 13 BUSWELL, Richard, *Mallorca. The Making of the Landscape*, Edinburch, Dunedin, 2013, pàg. 129-186; BISSON, op. cit.; MORRO, Mateu, *L'agricultura mallorquina del segle XX (1891-1960)*, Palma, Lleonard Muntaner, 2017.

- 14 JOVER-AVELLÀ i PONS, Gabriel, *Possessions, renda de la terra i treball assalariat. L'illa de Mallorca, 1400-1660*, Girona, Documenta Universitaria, 2012, pàg. 217-224; JOVER-AVELLÀ i PONS, Gabriel, «Escrutar el mercat de treball a través de la lent de les comptabilitats agràries. El treball a jornal segons els llibres de comptes de Son Costa (Mallorca, 1729-1754)», dins SAGUER HOM, Enric; JOVER-AVELLÀ, Gabriel; i BENITO MUNDET, Helena (eds.), *Comptes de senyor, comptes de pagès. Les comptabilitats en la història rural*, Girona, Documenta Universitaria, 2013, pàg. 241-262.
- 15 ROKSETH, *op. cit.*, pàg. 100-166.
- 16 LUDWIG SALVATOR, Arxiduc d'Àustria, *Las Baleares: por la palabra y el grabado. Volumen III* (Traducción de Carlos y Bárbara Sánchez-Rodrigo), Palma, Editorial Caja de Baleares «Sa Nostra», 1987, pàg. 286-292, 435; JOVER-AVELLÀ i PONS, Gabriel, 2012, *op. cit.*; JOVER-AVELLÀ i PONS, Gabriel, 2013, *op. cit.*; ROKSETH, *op. cit.*, pàg. 89; MORRO, *op. cit.*, pàg. 137.
- 17 ROKSETH, *op. cit.*, pàg. 88-121 i ALCOVER, *op. cit.*, descriviren de forma precisa els tractes de segar que es practicaven a principi del segle XX.
- 18 ROKSETH, *op. cit.*, pàg. 98.
- 19 RIERA DALMAU, *op. cit.*, pàg. 131.
- 20 LUDWIG SALVATOR, *op. cit.*, pàg. 288; LLABRÉS, Joan, i VALLESPÍR, Jordi, *Els nostres arts i oficis d'antany IV*, Palma, Museu Arqueològic la Porcíncula, 1983, pàg. 72; GENOVAR, Bàrbara, *Tall de dones*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1989, pàg. 113.
- 21 BLOCH, Marc, *La tierra y el campesino. Agricultura y vida rural en los siglos XVII y XVIII*, Barcelona, Crítica, 2002, pàg. 89-108.

De projecte de vida pot titular-se la ressenya d'un llibre com aquest, confegit a partir de l'exhaustiva i fecunda recerca duta a terme pel seu autor al llarg de més quaranta anys. Un territori concret, clarament delimitat, com el del cap de Creus i l'Albera marítima (10 municipis), ha estat recorregut de manera sistemàtica per l'incansable Arnald Plujà en tres direccions paral·leles: l'atzarosa i apassionant petjada física del territori, emboscant-se i embardissant-se una i altra vegada escodrintant allò que havia sentit i llegit; la lenta, pausada i profitosa recerca documental en multitud d'arxius (consultant capbreus, pergamins, manuals notariais, padrons d'habitants, etc.), per trobar evidències a partir de les quals reeixir en els seus objectius; i l'extraordinària vivència d'haver anat a trobar tots i cadascun dels testimonis vius d'un territori que en els darrers setanta anys ha viscut una profunda transformació del seu paisatge, els quals l'han nodrit d'un extraordinari cabal fotogràfic d'incalculable valor documental, oportunament contextualitzat amb fotografies pròpies i d'altres enregistrades en dron que permeten copsar magníficament bé la seva ubicació. Només cal donar un cop d'ull a la pàgina 5 del llibre per trobar-hi un estol d'agraïments i arxius i fons consultats, per adonar-nos de la seva tenacitat i perseverança.

Aquests tres eixos, sobre els quals Plujà ha bastit una particular forma de viure i de ser, l'han portat a acumular un important bagatge personal i intel·lectual, com avui ningú més té d'aquest espai. La seva humil i constant petjada en el territori li ha permès documentar milers d'usos humans d'aquests indrets, conèixer l'extraordinària diversitat flo-

ral i natural de cada vall i cada racó de la zona i tractar la seva gent i anar a trobar on calgués tothom que hi hagués viscut o hi tinguéssin vincles o arrels. No és gens habitual que un espai compti amb personatges així. Fora bo que els responsables polítics i culturals de la zona aprofitessin aquest ric i extraordinari bagatge, i el seu gran amor i compromís per aquest territori i la seva gent. Nascut a Garriguella fa 76 anys, convé gaudir del seu coneixement i contribuir a facilitar la seva tasca de difusió i divulgació cultural tant com sigui possible, perquè realment una figura així resulta insubstituïble. Altres pobles amb personatges de tan destacada vàlua, quan els han perdut, han lamentat no haver-los sabut valorar prou i facilitar-los la seva tasca investigadora i divulgadora. En aquest sentit, hem de lamentar que un treball com aquest, costós de realitzar físicament i econòmic, no hagi tingut tots els suports amb els quals hauria estat desitjable comptar. Per això, encara pren més valor l'aposta decidida de l'autor i la seva esposa, autèntic puntal de suport a la seva reeixida tasca al llarg del temps, de tirar-ne endavant l'edició sense disposar de tots els ajuts compromesos en temps de postconfinament.

Com que es tractava d'això, un projecte de vida compartit, van comprendre que, per a ells mateixos i per a la seva tranquil·litat d'esperit, calia fer-ho. I així ha estat per fortuna de tots els qui estimem aquelles contrades. Cal lloar aquesta empenta, perquè demostra una vegada més com des de la societat civil apareixen compromisos que mereixen el general reconeixement d'una ciutadania massa sovint mancada de valors i referents culturals, sense els quals difícil-

llibres ■

PLUJÀ CANALS, Arnald

200 masos i veïnats del Cap de Creus i de l'Albera Marítima

Llançà, autoedició, 2022,
519 pàgs.

ment anirem gaire enllà com a país, per més que es dissenyin campanyes artificials des dels despatxos de la política. Escampats pel territori hi ha humils lletraferits i erudits, grans coneixedors del territori, que dediquen la seva vida a conèixer i a difondre. I això és, precisament, el que amb llibres com aquest fa l'Arnald, soci de la nostra entitat, tal i com el lector de *Mestall* ja recordarà, ja que se li va dedicar l'entrevista del número 42 (desembre de 2017).

El llibre compta amb la presentació del biòleg Ponç Feliu Latorre, director del parc natural del Cap de Creus, persona amb qui l'autor ha congeniat en això: aquesta estima compartida pel territori.

Com que es tracta d'un llibre i l'espai és limitat, ha estat necessari compilar l'essencial de cada mas amb un encertat equilibri entre text i imatge, per dotar de rostre paisatgístic i humà aquells elements patrimonials tangibles que protagonitzen la història. Les cinc-centes dinou pàgines del llibre no facilitaven afegir-hi mapes que en permetessin la seva ràpida ubicació. Això s'ha resolt amb un codi QR que l'autor facilita a tots els interessats, gràcies al qual ràpidament podem geolocalitzar tots i cadascun dels masos ressenyats. Una solució moderna per a uns immobles de tradició secular —i, en alguns casos, fins i tot mil·lenària, tal com documenta l'autor—. Així mateix, val a dir que, a banda dels 200 masos descrits (amb clares diferències entre els de la muntanya i els de la plana), l'autor ha trobat el rastre d'uns altres 208 més, dels quals a les darreres dues pàgines fa un índex indicant el nom, el veïnat i el segle en el qual els documenta. Per tant, un esquer per a futurs interessats en la matèria, a qui el repte de saber-ne més, confiem, esperoni noves recerques.

El llibre s'acompanya de 700 fotografies personals, de vida quotidiana i de panoràmiques dels masos. Totes constitueixen un petit tresor de la vida rural d'aquest racó de l'Empordà, un extraordinari testimoni documental per a la història d'aquests municipis. D'entre les imatges de vida quotidiana, en destaquem algunes de la verema (mas Germen de Portbou, o mas Estela de Sant Romà de la Selva), la matança del porc (mas d'en Tolsanas de Llançà, o mas d'en Guero de Palau), munyint vaques (mas d'en Fulcarà de Llançà), engegant les vaques o pasturant xais (mas Fangal i Rabassers de Dalt de Sant Baldiri, mas d'en Berta a Penida de Roses, mas Isaac i mas de la Torre de Palau, o mas Ferran, mas d'en Catoi i mas del Frai de Pau), amb els porcs (mas Oliva de Roses), amb l'aviram (mas Bassac i mas Ferran de Pau), llaurant (mas d'en Fulcarà de Llançà, mas Estela de Sant Romà de la Selva, o mas de Montperdut de Vilajuïga), segant i batent (mas Magí de la Vall, o mas

Bassac i mas Ferran de Pau), brodant (mas Montjoi de Roses, o mas Bassac de Pau), collint olives (mas Forcas de Palau), asseguats al voltant d'una taula a l'interior de la llar (mas Romanyach de Perafita a Roses), a la cuina (mas d'en Gifre a Llançà), la celebració de casaments a la casa (mas Guanter de Balleta), etc.

En l'àmbit arquitectònic sorprenen imatges d'arcades (mas d'en Marmanya de Colera) i estances centenàries de les parts baixes de les cases (molí d'en Pujol de Llançà, mas d'en Bisbe, d'en Godo o mas Matas de Sant Baldiri), així com el treball extraordinari de les lloses (mas de la Lobatera de Perafita de Roses), o la presència de trulls (mas Montjoi de Baix de Roses).

En menys d'un segle, s'ha passat d'un centenar de masos actius a menys d'una dotzena. Una de les coses més sorprenents del llibre és la constatació que, en pocs anys, alguns masos de tradició secular s'han esfondrat fins a quedar convertits en un munt de runa. Els molts anys d'estudi i documentació de l'autor permeten posar a l'abast del lector imatges de les cases preses per ell mateix fa més de quaranta anys, i contraposar-les a l'estat actual de moltes d'aquestes construccions. Potser un dels casos més colpidors sigui el del mas Margall —davant s'hi va retratar el mateix autor, els avantpassats del qual hi visqueren més d'un segle enre—, en comprovar el seu estat actual d'ensorrament gairebé total. Alternant amb aquestes imatges més panoràmiques, i singularment, hi trobem fotografies de fa pocs anys, amb gent gran davant les cases que havien habitat quan eren menuts o joves (mas del Moliner de Molinàs, masos de la Pallera i Ventós de la Vall, mas dels Bufadors, Rabassers de Dalt o Vell de Sant Baldiri). Un testimoni corprenedor, de com una llar que va acollir la vida senzilla i lluitadora d'unes famílies, s'esfondra irremeiablement en vida dels mateixos que s'hi hostatjaren. En l'àmbit patrimonial no ens podem estar de lamentar la sobtada pèrdua el 2015 de la torre del mas Montjoi de Baix, datada del segle XVII, que denota una vegada més la negligència de l'Ajuntament de Roses per a la salvaguarda del seu patrimoni. Aquests casos contrasten amb la continuïtat ininterrompuda de l'ocupació d'altres masos, com el de la Birba a Sant Baldiri, l'únic habitat al Cap de Creus septentrional.

L'autor, que, de tots i cadascun dels masos, dedica unes línies a comentar-ne el seu estat de conservació, no es pot estar de mostrar la seva satisfacció per haver estat testimoni d'insospitats processos de recuperació de masos, que reverteixen la tendència al seu esfondrament i desaparició. Durant la visita a alguns dels masos del terme de Roses que sota el guiatge d'Arnald Plujà

vam fer des de l'Associació d'Història Rural el 6 de novembre de 2021 (vegeu *Mestall*, núm. 50), vam poder comprovar el procés de rehabilitació del mas dels Arbres, que semblava condemnat a la seva desaparició, un cas anàleg al de l'immediat mas d'en Causa, o als del mas Nouvilas de Portbou o el mas d'en Gifre de Llançà, restaurats fa pocs anys per famílies franceses que n'han fet la seva segona residència. Així mateix, la continuïtat de l'explotació vinícola d'alguns masos (a la Selva de Mar, a la Perafita, etc.) permet un punt d'inflexió i d'esperança, en

albirar un fil de continuïtat històrica als tradicionals conreus que han determinat l'economia i el paisatge d'aquest territori durant el darrer mil·lenni.

El treball d'Arnald Plujà constitueix un document essencial per a la preservació de la memòria històrica i patrimonial de les unitats agràries del Cap de Creus, alhora que un instrument per a la reflexió en comú d'un estil de vida extingit.

David Moré Aguirre ■

Durant la primera quinzena de setembre, alguns dels membres del Centre de Recerca d'Història Rural vam practicar, breument, un estil de vida quasi nòmada, ja que vam enllaçar el Congrés de la Sociedad de Estudios de Historia Agraria (SEHA), celebrat enguany a Coïmbra (Portugal) entre els dies 6 i el 8, amb el de l'European Rural History Organisation (EURHO), que tingué lloc a la ciutat romanesa de Cluj-Napoca, dels dies 11 al 14.

A Coïmbra, el primer membre del grup a presentar les seves recerques en curs fou Toni Ginot, que el primer dia i a primera hora va participar en una sessió per a joves investigadors, en què va exposar algunes de les seves darreres contribucions a l'estudi de la pesca a la costa gironina durant els segles xv i xvi. Simultàniament, en una altra sala, Rosa Congost participava en una taula rodona d'homenatge al Grupo de Historia Rural, on va presentar una comunicació titulada: «Reforma agrària liberal, propiedad e instituciones (1850-1936)». Aquell mateix dimecres 6 de setembre, havent dinat, es dugué a terme la primera part de la sessió «Movilidad y cambio social en el mundo rural, siglos xvi-xx», organitzada per Rosa Congost, Ricard Garcia i Enric Saguer. S'hi van exposar un total de sis comunicacions. La primera, de Vanesa Abarca, va tractar sobre producció agrària i desigualtat al Madrid rural del segle xvii a xix. Va seguir una comunicació de Gabriel Jover sobre el mercat de treball a les explotacions oleícoles mallorquines entre el 1730 i el 1840. Sense moure'ns de l'illa gran de les Balears, a continuació Antònia Morey va presentar una recerca relacionada amb trajectòries de mobilitat social ascendent a l'abric de la reforma agrària lliberal. La quarta comunicació fou a càrrec de Gabriel Molins, que va presentar els resultats d'una de les seves darreres recerques en curs, que versa sobre l'endeutament com a catalitzador de la mobilitat social a Castelló d'Empúries a finals del

segle xviii. Els mateixos Rosa Congost i Enric Saguer prengueren el relleu amb una comunicació sobre els menestrals gironins setcentistes com a exemple de mobilitat social entre els grups humils; i, finalment, Belén Moreno va cloure la sessió amb una comunicació sobre la mobilitat entre els rabassaires penedesencs. A la mateixa hora que se celebrava aquesta sessió, Fernanda Barcos, de la Universidad Nacional de la Plata i professora visitant d'història econòmica a la Universitat de Girona aquest curs, organitzava una sessió sobre transformacions en les regulacions d'accés a la terra a l'Amèrica hispana i portuguesa.

L'endemà, a primera hora del matí, es prengué la sessió sobre mobilitat i canvi social amb sis comunicacions més. La primera, sobre els *indios amigos* de Maicá, a la frontera de Buenos Aires, durant el segle xix, fou a càrrec de Sol Lantieri i Victòria Pedrotta. Seguint amb l'Amèrica Llatina, Stefani Hollman i Milene Dos Anjos van signar conjuntament una presentació dels col·lectius d'*Azorianos* i les seves trajectòries vitals. La següent comunicació, de Josep Lluís Martínez, mesurava l'altruisme del Maresme (i altres comarques catalanes) tot aplicant metodologia pròpia de la teoria de jocs. La quarta presentació, de Ricard Garcia, analitzava el descens social dels grans terratinents catalans a les portes del segle xx. Luís Camarero, amb un treball sobre la desagrarització, i Llorenç Ferrer, amb un de relatiu a la pagesia mitjana de la Catalunya vitícola, van cloure la sessió, que, sens dubte, va ser un èxit de participació i assistència. Finalment, el divendres a la tarda, Pere Gifre va presentar una comunicació sobre la comunitat pagesa a la Catalunya dels masos entre 1486 i 1716. A la mateixa hora, Josep Mas participava en una sessió sobre història agrària quantitativa, amb un treball sobre el mesurament de la desigualtat a partir de la Llista de l'Armament de 1795.

trobades ■

Dos congressos: Coïmbra (Portugal) i Cluj-Napoca (Romania)

Setembre de 2023

Una sessió de la trobada de la SEHA a Coïmbra. Fotografia: Josep Mas

Amb la sala plena, a la ciutat romanesa de Cluj-Napoca. Fotografia: Josep Mas

Després d'un viatge llampec cap a Catalunya, el diumenge ens embarcàvem de nou, en aquest cas destí a Cluj-Napoca, capital oficiosa de Transilvània. Allà el tret de sortida a les comunicacions de membres del nostre grup el van donar Rosa Congost i Enric Saguer, el dilluns al matí, amb un treball sobre drets de propietat i canvi social a partir del cas dels menestrals del segle XVIII. La sessió, que tractava sobre l'ascens social a través de l'accés a la propietat, era coordinada per Ricard Garcia i Llorenç Ferrer. Aquell mateix dilluns a la tarda, Rosa Congost organitzava, juntament amb Gérard Béaur i Manuel Bastias, una sessió sobre drets de propietat i grups socials. Celebrada en una sala que ràpidament es va quedar petita (vegeu-ne la fotografia), la mateixa Rosa Congost hi va presentar un comunicació on reflexionava sobre la dicotomia entre els comunals i l'individualisme. Endemés, aquesta sessió va gaudir de presentacions d'investigadors francesos, suecs i llatinoamericans.

Per altra banda, dimecres al matí Toni Ginot va presentar una aproximació qualitativa-quantitativa sobre la fiscalitat senyorial sobre el peix a la Catalunya medieval, en el

marc d'una sessió sobre fiscalitat i riquesa durant els segles XIII-XV. Finalment, Rosa Congost i Enric Saguer, juntament amb Gérard Béaur, van organitzar el dimecres a la tarda una sessió sobre inventaris i les lliçons que en podem extreure per a l'estudi dels nivells de vida i els drets de propietat. Rosa Congost i Enric Saguer, a més, van presentar una comunicació sobre els inventaris de treballadors gironins, que es va complementar amb la de Josep Mas, que posava el focus en els inventaris d'artesans i petits comerciants. La sessió també va comptar amb una presentació de Christine Fertig i una altra de Gérard Béaur, sobre els inventaris del nord-oest d'Alemanya i de la regió de Brie, respectivament.

D'aquesta manera, el dijous 14 de setembre, molt esgotats però també molt satisfets, vam agafar el vol de tornada cap a Girona. D'aquesta manera, posàvem fi a una aventura que s'havia iniciat nou dies abans i que ens havia portat a dos països diferents (quatre, de fet, si comptem les escales dels vols) on vam dur a terme un bon grapat de comunicacions.

Josep Mas Ferrer ■

XXXIV Seminari d'Història Econòmica i Social

Una altra història és possible: el llegat historiogràfic de Pierre Vilar (1906-2003) i Josep Fontana (1931-2018)

Girona, 26 i 27 d'octubre de 2023

Els passats dijous i divendres 26 i 27 d'octubre va tenir lloc la XXXIV edició del seminari d'Història Econòmica i Social, organitzat pel Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona. El propòsit del seminari va ser recordar el llegat historiogràfic de Pierre Vilar i Josep Fontana en motiu del vintè i cinquè aniversaris de les seves morts, respectivament.

Les figures homenatjades ja havien estat objecte de seminaris anteriors. L'any 2006 ho fou Pierre Vilar en la XIX edició del Seminari d'Història Econòmica i Social, titulada «Perquè "l'historiador és dins la història"... Pierre Vilar (1906-2003)», commemorant els tres anys de la mort de l'historiador francès. Catorze anys més tard, el gener de 2020,

amb el títol «Història: Pensar amb Josep Fontana». El seminari d'enguany va unir els dos historiadors sota un mateix programa de sessions amb l'objectiu de convidar les diferents generacions —amics, deixebles, professors i estudiants— a discutir i reflexionar sobre la seva obra, la direcció actual de la historiografia marxista i el seu mestratge.

Rosa Congost Colomer va inaugurar la jornada explicant el títol «Una altra història és possible». Pres d'una obra de Vilar de l'any 1982, explicà que té un doble propòsit: d'una banda, elevar encara més el llegat historiogràfic dels dos historiadors, Pierre Vilar i Josep Fontana; de l'altra, estimular a pensar històricament, tot convidant-nos a explorar perspectives alternatives en la comprensió de la història.

A diferència del que marcava el programa, el cicle de comunicacions va començar amb la ponència de Gabriel Jover Avellà: «Marx, Vilar, Fontana i la Crisi del segle XVII», a través de la qual va fer una dissertació sobre la producció historiogràfica i els debats que emanen sobre la crisi del segle XVII i la formació del capitalisme. A continuació, va prendre novament la paraula Rosa Congost, amb la conferència: «En construcció, és a dir, en continu estat d'alerta». Prenent un to més personal, la conferenciant va utilitzar fragments de l'epistolari que va intercanviar durant la seva època com a doctoranda i en l'inici de la seva carrera acadèmica amb els

El taller de discussió titulat «Actualitat de Pierre Vilar i de Josep Fontana, actualitat del marxisme». Fotografia: Lluís Serrano

l'Institut de Recerca Històrica va organitzar una jornada d'homenatge a Josep Fontana

dos historiadors. Malgrat ser de tres generacions diferents, tots compartien la idea de fer una història marxista, entesa com una història raonada. Per concloure la sessió del matí, va intervenir Pablo Erice amb «Pierre Vilar y Josep Fontana ante los retos y problemas de la Historia total». Pablo Erice ho va articular a través d'un repàs bibliogràfic, partint de la premissa general que la història total és inseparable de la història marxista.

Pel que fa a la primera sessió de la tarda, la trobada es va traslladar de la Sala de Graus a l'aula C3, per realitzar-hi el Taller de Discussió, conduït per Dion Baillargeon, Toni Ginot, Josep Mas i Maria Cufí. Mitjançant dues lectures complementàries, una del text de Vilar escrit el 1980 i una nota de Fontana de l'any 2004 que feia referència al primer text, els estudiants del quart curs de grau van participar en un diàleg sobre temes com l'actualitat del marxisme i el paper de l'historiador dins i fora de la universitat.

A continuació, Ricard García Orallo va presentar la seva ponència «Oportunitats i reptes de les noves tecnologies per a la historiografia de tradició marxista». Després d'analitzar les aplicacions de les noves tecnologies a les ciències socials, va exposar un cas pràctic en què utilitzava la intel·ligència artificial per extreure dades dels registres de l'Ofici d'Hipoteques. La sessió de la tarda va concloure amb l'elocució de Josep Pich, director de la Càtedra Josep Fontana (Universitat Pompeu Fabra), que presentà el llibre *Josep Fontana. Historiador, mestratge i compromís cívic*. Al llarg de la xerrada es va fer un repàs a les trenta-tres col·laboracions que conformen el llibre.

El divendres 27, es va iniciar la segona i última jornada del seminari, amb la presentació telemàtica de «La nación y las clases sociales, en el núcleo del trabajo de historiador de Pierre Vilar, en el centro de los grandes temas contemporáneos», a càrrec de Pablo F. Luna. L'objectiu d'aquesta comunicació va ser analitzar com l'obra de l'historiador francès permet comprendre els conflictes socials i nacionals actuals. A continuació,

Arón Cohen va presentar: «La historia que debe enseñarnos, en primer lugar, a leer un periódico». Ambdues comunicacions compartien com a eix una de les principals premisses de Vilar: «L'historiador és dins la Història». Aquesta idea destaca la importància que l'historiador prengui consciència del temps històric propi i de la dualitat entre temps polític i cultural en una societat en construcció.

Tancaven la primera sessió de comunicacions Julio Martínez i Xavier Granell, amb la ponència titulada «Els historiadors en context: la polèmica de l'estructuralisme i el llegat de la història social marxista de Fontana, Vilar i Thompson». Aquesta ponència va explorar la rellevància contemporània de la polèmica sobre l'estructuralisme i el llegat de la història social marxista, tot posant de manifest la vigència de les reflexions de Fontana, Vilar i Thompson en el debat històric actual.

Joan-Lluís Marfany va ser l'últim ponent, amb una intervenció titulada: «Història de la literatura, història en construcció: una experiència personal». Com el títol suggereix, narrà com, des de la primera vegada que conegué Vilar a la nova secció d'Història Social del Congrés Internacional de Ciències Històriques l'any 1950, va prendre consciència que hi havia una nova manera de fer història de la literatura.

El seminari va concloure amb l'acte institucional amb motiu de la donació de l'arxiu personal de Pierre Vilar a la biblioteca de la Universitat de Girona. L'acte va comptar amb la intervenció del conseller Joaquim Nadal; el rector, Joaquim Salvi; la directora de la Biblioteca de la UdG, Àngels Merino; i la catedràtica Rosa Congost. També Pierre Vilar, net de Pierre Vilar, dedicà unes paraules en memòria del seu avi. Amb aquest donatiu s'integren els documents personals de l'historiador francès al fons Pierre Vilar que es troba a la Biblioteca de la UdG des de l'any 2006.

Maria Cufí ■

El dissabte 28 d'octubre de 2023 l'emblemàtic monestir de Sant Pere de Rodes, un dels monuments més importants de Catalunya i dels més destacats del romànic europeu, va ser l'escenari d'una cita d'estudiosos de l'àrea pirinenca, que des de fa vint anys es troben anualment en un punt diferent de la geografia pirinenca per debatre entorn d'una temàtica proposada. L'Alt Empordà s'ha afegit, doncs, al llistat de territoris que les han acollit: Andorra, el Pallars Sobirà, l'Alt Urgell, l'Alta Ribagorça, el Ripollès, el Berguedà, la Cerdanya, el Conflent, el

Vallespir, l'Alta Cerdanya, el Rosselló, la Ribagorça aragonesa i el Capcir. Més enllà de l'intercanvi d'idees i d'experiències, aquestes trobades són una ocasió immillorable per establir coneixences i travar aliances entre investigadors i entitats locals i comarcals d'aquest territori. Einguany, les entitats amfitriones van ser dues: d'una banda, l'Institut d'Estudis Empordanesos, presidit per l'arqueòloga Anna Puig Griessenberger; i, de l'altra, la nostra associació, representada per a l'ocasió pel secretari Enric Saguer Hom. Així mateix, cal agrair l'acollida dispensada

XX Trobades Culturals Pirinenques

La protecció del territori pirinenc

Sant Pere de Rodes, 28 d'octubre de 2023

per l'Ajuntament del Port de la Selva i per l'Agència Catalana del Patrimoni Cultural, que gestiona l'equipament.

Enguany, amb 75 inscrits, es va batre el rècord de participants, la qual cosa dona una idea de la capacitat de convocatòria de l'associació impulsora de les trobades, la Societat Andorrana de Ciències. L'entitat andorrana, sota l'impuls de la seva presidenta, la farmacèutica Àngels Mach Buch, i el constant suport de l'anterior president, l'arquitecte Antoni Pol Solé, porta a terme una encomiable tasca d'activisme i promoció cultural que irradia més enllà del territori objecte d'estudi. És d'agrair el seu esperit i coratge per afrontar el repte any rere any d'organitzar un esdeveniment com aquest, que, val a dir, s'enregistra i es penja a les xarxes, i culmina l'any següent amb l'edició en paper de les actes, la qual cosa contribueix a difondre extraordinàriament el seu contingut arreu dels territoris de parla catalana.

Vint-i-cinc comunicacions presencials i sis més de no presencials configuren un corpus considerable per a unes actes que seran presentades en el transcurs de la propera trobada, que presumiblement tindrà la Garrotxa com a escenari. Les comunicacions han estat de diverses disciplines: l'etnografia, la història, el medi ambient, la música, la sociologia, l'art, la cultura popular, l'arqueologia, la ciència i la tècnica, la literatura, la paleografia i, fins i tot, l'esoterisme. Destaquem, per la seva vinculació temàtica o personal amb la nostra associació, les intervencions de Marc Martínez Comas, amb «La importància del coneixement dels camins històrics com a

els interessos del monestir de Sant Pere de Rodes»; d'Arnald Plujà Canals, «Organització territorial de Sant Pere de Rodes al segle XV»; de Lluís Serrano Jiménez, «L'Albera: gran propietat i paratge natural d'interès. Una mirada històrica»; o de Josep Formiga Bosch, «Vinculació dels Pirineus amb la comarca de la Selva: pastors i carboners».

En el transcurs de la jornada, Josep Santesmases Ollé, president de la Coordinadora de Centres d'Estudis de Parla Catalana, va presentar la publicació de les actes de l'edició anterior, celebrada al Capcir. En destacà el contingut i l'extraordinària capacitat de les trobades i els seus impulsors per unir sinergies, articular el territori des del coneixement i projectar-lo envers el futur.

La sessió del dissabte es va completar amb un dinar al restaurant del mateix monestir, la qual cosa, com sempre, generà un espai informal per a l'establiment de noves relacions i l'enfortiment dels vincles entre els assistents habituals. Tot plegat contribuï a generar un agradable clima de companyonia. El diumenge al matí, la presidenta de l'Institut d'Estudis Empordanesos, Anna Maria Puig, va obsequiar-nos amb una interessant visita al poblat de Santa Creu de Rodes, distant del monestir un quilòmetre. A banda d'accedir a l'interior de l'antiga església parroquial, reconvertida en ermita de Santa Helena d'ençà de l'abandonament del poblat a finals del segle XV, va oferir-nos tota mena de detalls sobre les excavacions arqueològiques que hi dirigeix. En les darreres dècades s'ha posat al descobert un singular conjunt arquitectònic, testimoni únic d'un nucli medieval articulat entorn d'un monestir d'arrelada tradició de romiatge i pelegrinatge. Ha contribuït al minucios detall del seu coneixement l'edició el 2013 del llibre de Sònia Masmartí Recasens, avui tècnica responsable del monument —el dia anterior també ens havia acompanyat— i d'Arnald Plujà Canals, historiador llançanenc: *Els dominis del monestir de Sant Pere de Rodes al Cap de Creus. Segons un capbreu de la Cellereria (1420-1429)*. Aquesta obra, de la qual ja ens férem ressò al número 33 del *Mestall*, corresponent al mes de juny de 2013, fou una encertada coedició de l'Ajuntament del Port de la Selva, la Fundació Albert Tomàs i el Museu d'Història de Catalunya. Satisfà comprovar, deu anys més tard, que aquesta publicació va contribuir a esperar la recerca arqueològica en favor d'un millor coneixement del passat històric de la serra de Rodes i els seus monuments, els quals, gràcies a un pla director, caminen amb decisió vers un futur millor, que permetrà posar en valor la seva extraordinària vàlua patrimonial i històrica.

Per acabar, alguns encara posàrem el fermall d'or d'aquesta trobada amb l'ascensió al castell de Sant Salvador de Verdera (a 670

Grup d'assistents a les XX Trobades Culturals Pirinenques. Fotografia: Antoni Pol Solé (Societat Andorrana de Ciències)

eina per a la gestió del territori i la comprensió de les seves dinàmiques»; d'Esther Loaisa Dalmau i Joan Molla Callís, «A Calonge, vestigis pirinencs dins del PEIN Les Gavarres»; de Toni Ginot Julià, «Peixos i defensa: els drets feudals sobre la pesca i la protecció dels espais de pesca al nord de Catalunya»; de David Moré Aguirre, «La petjada comercial del quàquer anglès Edward Gayner al Port de la Selva (1790-1796), i l'enfrontament amb

metres d'alçada), fortalesa militar dels segles x-xiii, testimoni de l'esplendorós passat del comtat d'Empúries. Des d'allí dalt hom va poder delectar-se amb una magnífica panoràmica de la plana empordanesa, amb una

extensa silueta del Pirineu oriental i el perfil d'alguns dels seus cims més emblemàtics.

David Moré Aguirre ■

Al pati del monestir de Sant Pere de Rodes, amb el campanar i la torre de defensa al fons. Fotografia: Antoni Solé Pol (Societat Andorrana de Ciències)

recerques ■

L'objectiu d'aquesta tesi és estudiar les causes i les conseqüències de la substitució del censal pel debitori en l'etapa final de l'Antic Règim a Catalunya (1768-1840), tot prestant especial atenció a les regions de Barcelona i de Girona, en tant que representen dos models socioeconòmics contraposats. Per fer-ho, s'utilitza fonamentalment el registre d'hipoteques, creat a Catalunya el 1768, tot i que a través de fonts complementàries, com el cadastre i els arxius patrimonials, s'amplia el marc cronològic a fi de valorar l'impacte sobre el mercat censalista de la Pragmàtica de 1750 i les conseqüències de les desamortitzacions i altres mesures legislatives del segle XIX. Es tracta, doncs, d'un enfocament diferent del que tradicionalment s'ha utilitzat per estudiar el crèdit de l'Antic Règim, perquè mitjançant el registre d'hipoteques es pot obtenir una visió més completa dels mercats del crèdit hipotecari i dels grups socials que hi participaven.

Una vegada revisada la bibliografia historiogràfica sobre el tema, el treball es divideix en tres parts. La primera part se centra, d'una banda, en la praxi registral i la singularitat del registre d'hipoteques català, després de les reformes introduïdes pels notaris en l'Edicte de 1774; i, de l'altra, en els principals instruments de crèdit que s'hi registraven. Pel que fa a aquests instruments, s'exposa quins

mecanismes existien per eludir la prohibició de la usura, així com els canvis i les noves clàusules incorporades en alguns contractes per blindar-se contra el paper moneda. Finalment, en aquesta primera part, entre altres qüestions, s'aborden les transferències d'usos entre censals i debitoris, i el perill que suposa l'associació automàtica d'aquests dos contractes a un mode de producció determinat.

La segona part de la tesi analitza amb més detall el pas del censal al debitori i centra el focus en els esdeveniments ocorreguts durant la dècada de 1790 a l'entorn de la desamortització de Godoy (1798) i la crisi de la Hisenda i del deute públic. Així mateix, mitjançant els índexs registrals, es valora fins a quin punt el debitori va substituir el censal a Catalunya i els possibles factors explicatius de les diferències territorials. Per acabar, en aquesta segona part s'analitzen, abans i després de la crisi del censal, l'espai geogràfic dels fluxos monetaris dels mercats de censals i de debitoris, les garanties hipotecàries i el grau d'especialització com a creditors de l'Església i dels comerciants i negociants, en comparació amb altres grups europeus contemporanis.

Això últim enllaça amb la darrera part del treball, sobre els actors del crèdit hipotecari. Des d'un punt de vista universal, a través dels registres d'hipoteques de Girona i Barcelona, s'analitzen les catego-

VILLALÓN BARRAGÁN, Sebàstia

Del censal al debitori: continuïtats i transformacions en el crèdit hipotecari català en l'etapa final de l'Antic Règim (regions de Barcelona i Girona, 1768-1840)

Tesi doctoral del Departament d'Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona

Direcció: Rosa Congost i Ricard Garcia-Orallo

Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura

Data de defensa: 9 de juny de 2023

ries socioprofessionals que participaven en els mercats de censals i de deutoris els anys 1769 i 1828, en qualitat de creditors i deutors, així com els saldos i fluxos monetaris d'aquestes categories. A l'apèndix, finalment, s'exposa com s'han construït aquests grups, tenint en compte el sistema de classificació internacional d'ocupacions HISCO.

En conjunt, la tesi pretén aportar llum sobre les causes de la crisi del sistema de crèdit basat en el censal a les acaballes de l'Antic Règim, tot remarquant el paper que van jugar els vals reials en aquest procés de canvi, al costat de la desamortització de 1798, l'afectació per les guerres o el Trienni Liberal (1820-1823) en les institucions eclesiàstiques i les diferents onades de resistència al pagament de pensions de censos i censals del primer terç del segle XIX. Així doncs, l'Estat liberal i la transició capitalista es van erigir sobre uns contractes de crèdit teòricament més usuraris, com els deutoris o les vendes a carta de gràcia, i un mercat del crèdit hipotecari més reduït que en el segle passat. A més, aquest nou període, que comença a finals del segle XVIII, es va caracteritzar per uns intercanvis crediticis més bilaterals, uns mercats de capitals més fragmentats i unes pràctiques econòmiques més informals. El grup dels comerciants i negociants serà el protagonista del segle XIX, però el seu paper com a creditor en el mercat de deutoris restarà lluny del grau d'especialització assolit per l'Església en el passat mitjançant el censal. Per acabar, aquest treball apunta que la desamortització de Mendizábal (1836) es va portar a terme en un moment en què el mercat censalista ja estava greument afectat, per les causes abans esmentades, enmig d'una nova onada de resistència al pagament de pensions i sobre una base informativa molt precària, tal com deixa entreveure, pocs anys més tard, l'expedient per nacionalitzar els béns del clergat secular elaborat per la Diputació de Girona.

Finalment, volem insistir que el nostre estudi aborda la substitució del censal pel deutor des d'una perspectiva diferent de les vistes en altres estudis. La utilització del registre d'hipoteques com a font principal permet analitzar el fenomen globalment i no des d'un sol punt de vista, i s'evita el biaix de les fonts fiscals i altres fonts complementàries per a l'estudi del crèdit en l'etapa final de l'Antic Règim.

Tot i això, no és la primera vegada que s'utilitza el registre d'hipoteques per estudiar el crèdit en aquesta època. Recentment, Cyril Milhaud¹ i Francisco Cebreiro² han utilitzat els llibres dels registres d'hipoteques de les oficines de

Madrid i Santiago de Compostel·la, respectivament, amb resultats excel·lents. Ara bé, creiem que el principal problema, en el primer cas, es genera en concentrar l'anàlisi en uns barris concrets de la capital d'Espanya, amb uns grups socials molt determinats, mentre que, en el segon cas, el tall cronològic l'any 1809 li resta perspectiva temporal. A més, considerem que el registre d'hipoteques a Catalunya és singular en molts aspectes, especialment pel que fa al grau d'enregistrament d'escriptures notariales; un factor, doncs, fonamental per demostrar fins a quin punt el deutor va poder substituir el censal a les acaballes de l'Antic Règim.

En una primera fase, la principal font per a l'elaboració d'aquest treball són els llibres dels registres d'hipoteques.

Concretament, els índexs dels llibres de Barcelona, Girona, Figueres, Berga, Vic, Igualada, Vilafranca del Penedès, Tarragona i Cervera, dipositats en diferents arxius i registres de la propietat de Catalunya, a través dels quals hem comptabilitzat més d'11.000 actes notariales, entre censals, deutoris, vendes a carta de gràcia i cancel·lacions de préstecs, extretes dels anys 1769 (3.945 actes), 1801 (2.545 actes) i 1828 (4.683 actes), sense comptar moltes altres actes no relacionades amb el mercat de crèdit, utilitzades per a l'observació del comportament d'altres mercats, com el de la terra, o per testar la validesa de la institució registral a Catalunya. Aquest exercici ens ha permès contextualitzar els dos casos que estudiarem més a fons, el de la regió de Girona i el de Barcelona,³ mitjançant diferents buidatges exhaustius: 1769 (Girona i Barcelona), 1806 (Girona), 1828 (Girona i Barcelona) i 1841 (Girona), amb més de 10.000 inscripcions registrals buidades.

De totes maneres, si bé la principal base de l'estudi han estat les fonts registrals, també s'han consultat altres tipus de fonts i sèries de l'Arxiu Històric de Girona (protocols notariales, llibres curials, els fons de la comunitat de preveres de la Bisbal, de l'Hospital de Santa Caterina i del Govern Civil), de l'Arxiu Municipal de Girona (padrons, llibres del cadastre, lletres militars, edictes, els Llibres de l'Armament General de Catalunya, contribucions extraordinàries, etc.), de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (les actes del Col·legi de Notaris de Barcelona) i de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (el fons de la Reial Audiència). Finalment, també hem utilitzat la publicació dels censos de població de 1718, 1787 i 1857 per reconstruir la demografia dels districtes registrals estudiats. Tot plegat, en combinació amb el registre d'hipote-

ques, ens ha donat una visió més global, diacrònica i sincrònica a la vegada, sobre les continuïtats i transformacions del crèdit hipotecari en l'etapa final de l'Antic Règim.

Notes

1 MILHAUD, Cyril (2017). *Sacré Crédit! The Rise and Fall of Ecclesiastical Credit in Early Modern Spain*. París, École des Hautes Études en Sciences Sociales, tesi doctoral.

2 CEBREIRO, Francisco (2020). *Dinero y crédito en Santiago de Compostela (1768-1809): innovación financiera y hundimiento del antiguo régimen monetario*. Santiago de Compostela, Andavira Editora i Consorcio de Santiago.

3 Utilitzem el terme regió de la mateixa manera que ho fa Rosa Congost (1990: 22-27), és a dir, es tractaria d'un territori amb certa cohesió pel que fa a les relacions econòmiques i socials que s'estableixen al seu interior.

Aquesta tesi explora les desigualtats socials a les acaballes de l'Antic Règim o era preindustrial a partir d'un estudi de cas basat en l'àmbit geogràfic de la Selva Interior. El treball comença amb un capítol introductor, que té per objectiu justificar un triple per què: 1) estudiar les desigualtats socials; 2) a finals de l'Antic Règim; i 3) a l'àrea geogràfica de l'interior de la comarca de la Selva. Pel que fa al primer, la desigualtat és i ha estat un subjecte de constant actualitat. Fa més de dos mil·lennis, el filòsof Plató ja escrigué que, per tal de viure en harmonia, la desigualtat entre rics i pobres no hauria de superar una relació de 4 a 1; és a dir, que com a màxim els més rics podien quadruplicar en riquesa els més pobres. A dia d'avui, entre els disset Objectius de Desenvolupament Sostenible de la ONU (el que es coneix popularment com *Agenda 2030*), hi trobem, entre d'altres, la «fi de la pobresa», la «fam zero» i la «reducció de les desigualtats».

Així doncs, que l'estudi i l'anàlisi de les desigualtats és un fenomen rellevant resulta evident. Ara bé, quin interès científic pot tenir fer-ne un estudi que abrasi cronològicament el període 1750-1825 i geogràficament els municipis no litorals de la comarca de la Selva? D'entrada, el tombant dels segles XVIII al XIX és un període, al meu parer, profundament apassionant, on es visquen grans transformacions i s'acceleraren alguns processos que s'havien anat gestant anteriorment. Endemés, la tesi parteix del convenciment que comprendre les característiques de les desigualtats socials a finals de l'Antic Règim també ens hauria d'ajudar a comprendre millor la transició cap a la contemporaneïtat.

D'altra banda, l'estudi pren com a referència geogràfica la Selva Interior perquè en base a algunes indagacions i estudis previs consideràvem que hauria pogut tenir un comportament relativament singular en comparació amb bona part de la

resta de la Regió de Girona, de tal manera que als municipis selvatans hi hagués una menor difusió de l'emfiteusi i de les transformacions agrícoles associades a ella (particularment l'especialització vitícola), la qual cosa hauria pogut desembocar en una major desigualtat.

Feta aquesta introducció, a continuació el treball s'organitza en tres parts clarament diferenciades. En la primera, es fa una aproximació a les desigualtats a partir de l'anàlisi del Cens de Floridablanca de 1787 i, especialment, de la Llista de l'Armament General de 1795. Així, es va decidir dedicar un capítol a analitzar la població agrícola i un altre a aquelles famílies que es dedicaven a oficis artesans i comercials. Pel que fa als primers, vam observar que a finals del segle XVIII la figura del pagès de mas era ja força minoritària, ja que al camp selvatà hi havia molts més masovers, petits propietaris, jornalers i criats. Així mateix, la major polarització social s'observava als municipis muntanyosos del massís del Montseny i les Guilleries, en tant que és el sector on hi havia el major percentatge de jornalers i criats i també d'hisendats i grans propietaris.

El següent capítol, dedicat a les famílies que duïen a terme oficis artesans i/o comercials, va permetre confirmar la hipòtesi que la Selva Interior era un regió majoritàriament agrícola. Així, la majoria de famílies artesanes i comercials de cada municipi es limitaven a proveir els seus veïns d'una sèrie de béns i serveis bàsics. Tan sols en uns pocs municipis hi ha indicis d'algun tímid desenvolupament d'activitats protoindustrials: la ceràmica de Breda, que encara avui és un dels principals productors ceramistes del país, i dues fàbriques de teixits de lli a Santa Coloma de Farners que van arribar a agrupar la producció en sengles fàbriques amb diverses desenes de telers en cadascuna d'elles.

MAS FERRER,
Josep

Les desigualtats socials a la Catalunya preindustrial. L'estudi de cas de la Selva Interior, c. 1750-1825

Tesi doctoral del Departament d'Història i Història de l'Art de la Universitat de Girona

Direcció: Rosa Congost Colomer

Programa de Doctorat en Ciències Humanes, del Patrimoni i de la Cultura

Data de defensa: 18 de setembre de 2023

En aquest punt, arribem a la segona part de la tesi, que se centra en l'anàlisi d'un tipus molt concret d'escriptura notarial: els capítols matrimonials. En vaig recopilar un total de 1.136, tots ells escripturats en les diverses notaries de l'àmbit territorial de la Selva Interior al llarg del període estudiat. Més concretament, el buidatge es va organitzar en talls cronològics d'un quart de segle: vaig recopilar 306 capítols matrimonials dels anys 1750-1755, 265 del període 1775-1780, 248 corresponents als anys 1800-1805 i, finalment, 317 del sexenni 1820-1825. A partir d'aquí, es va analitzar des de la primera informació que contenen (el nom i l'ofici dels nuvis i els seus progenitors), fins a la darrera (la signatura de l'escriptura), tot passant per l'element central del contracte (el dot). El resultat final són un total de quatre capítols de la tesi on s'analitzen diferents escenaris potencialment (des)igualadors i/o de mobilitat derivats de la contractació matrimonial.

El primer dels quatre capítols —escrit en anglès per tal de complir els requisits exigits per obtenir la Menció Internacional de la Tesi— és una anàlisi del potencial que poden tenir els dots per tal de mesurar quantitativament la desigualtat. Després d'un exhaustiu examen dels capítols matrimonials —i especialment del valor dots—, s'arriba a la conclusió que aquests són igual de fiables o més a l'hora de mesurar la desigualtat que qualsevol altre indicador que hi podia haver disponible d'aquella època. Això es deu al fet que en les societats rurals amb un sistema d'herència impartible (com el català, que es basava en la primogenitura masculina), es generava un competitiu mercat matrimonial on les famílies competien per unir-se amb l'hereu d'un patrimoni que els permetés mantenir —o fins i tot millorar— el seu estatus socioeconòmic. Aquesta competició és materialitzava pagant el millor dot possible, de tal manera que el dot esdevenia un reflex de la riquesa de la família i, per tant, la desigualtat en el valor dels dots seria un mirall de la desigualtat de riquesa real.

El següent capítol analitza a fons el moviment dels dots en i entre els diferents grups socials. Els resultats obtinguts ens indiquen clarament que al llarg dels anys estudiats es produeix un creixent procés de desigualtat i polarització social, que es caracteritzen per dos factors: en primer lloc, els dots més rics tenen un valor cada vegada més alt, mentre que els dots més pobres s'estanquen en unes poques desenes de lliures barcelonines. En segon lloc, també es produeix una erosió del pes relatiu de les capes mitges: cada vegada hi ha menys dots amb valors intermedis i,

en canvi, hi ha un augment tant del percentatge de dots molt pobres com de molt rics.

En el tercer capítol d'aquesta part, s'atorga el protagonisme a les núvies i s'analitzen tres elements dels quals elles són les protagonistes: la mobilitat social, ja que en un sistema de primogenitura masculina solen ser elles les que es mouen i s'integren a la família i al grup social del seu marit; les soldades, és a dir, els diners que han pogut guanyar de solteres amb el treball assalariat i que constitueixen en dot en el moment de casar-se; i, finalment, el pacte d'escreix, que a la regió de Girona complia la funció de ser una reserva de diners per a la núvia en cas de dissolució prematura del matrimoni (mort del marit abans de tenir fills). En primer lloc, observem que és més habitual la mobilitat social descendent que l'ascendent. Això no és cap sorpresa i s'esdevé en totes les societats d'herència impartible: cada família té només un hereu (o una pubilla si no hi ha fills mascles) i, en canvi, pot tenir dues o més filles en edat de casar-se, de tal manera que no totes podran casar-se amb un hereu del mateix grup social. En paral·lel, s'observa un augment molt significatiu del nombre de núvies que en el moment de casar-se aporten alguna soldada, és a dir, diners adquirits amb el treball assalariat. Per tant, indirectament els capítols matrimonials ens estan indicant un augment del treball femení prematrimonial. Endemés, són les núvies que aporten soldada les que tenen especial cura d'incloure un pacte d'escreix en el capítol matrimonial, que els garanteix, en cas d'enviudar, poder recuperar una part o la totalitat del dot que han pagat.

El quart i darrer capítol d'aquesta part té com a objectiu analitzar la capacitat (o no) dels nuvis i les núvies per signar els capítols matrimonials. Això ens informa de possibles desigualtats pel que fa a l'accés als recursos educatius i, més concretament, a l'alfabetització i a la competència gràfica. A grans trets, el que s'observa és, en primer lloc, una forta desigualtat de gènere: molt poques núvies saben signar i les que en saben sempre pertanyen a famílies de l'elit social de la regió. En segon lloc, es detecta una forta correlació entre el valor del dot i la capacitat de signar. En efecte, en els dots més rics els nuvis signen sempre i en els dots més pobres no ho fan gairebé mai. A més a més, també s'observen algunes diferències entre grups socials. Més concretament, entre dots d'un valor intermedi, els pagesos de mas saben signar molt menys que els artesans i comerciants. L'explicació podria raure en el fet que, per a la pagesia, que vivia disseminada en masos

aïllats, el cost d'escolaritzar els fills havia de ser superior al dels artesans o comerciants, que solien viure a la vila, que és també l'indret on s'ubicaven les escoles d'instrucció pública.

Conclòs l'anàlisi dels capítols matrimonials, es fa cap a la tercera part de la tesi, que es basa en l'anàlisi exhaustiva de 358 inventaris *post mortem*, un tipus d'escriptura notarial que consisteix en un llistat davant de notari de tots els béns mobles i immobles llegats per un individu en el moment de morir. Aquesta part de la tesi s'estructura en tres capítols: el primer, més genèric, pel conjunt d'inventaris; a continuació, un altre dedicat a l'anàlisi dels més pobres; i un darrer capítol on s'estudia a fons l'inventari de quatre grans hisendats rurals.

Així doncs, pel que fa al primer capítol, s'observa —tal i com s'esdevenia amb els capítols matrimonials— una creixent desigualtat i polarització. Resulta especialment evident en el cas de la possessió de terres, ja que al llarg del període estudiat augmenta el nombre d'inventaris de famílies sense terra i també el de famílies amb molta terra. D'altra banda, pel que fa als estocs de béns mobles, la desigualtat no és tan evident a simple vista, ja que a gairebé totes les llars hi penetren durant la segona meitat del segle XVIII alguns objectes nous, sovint relacionats amb l'alimentació, com per exemple les forquilles i els tovallons. Tanmateix, el ritme i la intensitat d'aquesta incursió és molt diferent: les llars més riques els acumulen per desenes (a vegades centenars) i endemés n'incorporen d'altres que no arriben a les llars més humils.

Arribats a aquest punt, es va dedicar el següent capítol a analitzar els inventaris més pobres. Per fer-ho, vam seleccionar 65 inventaris que complien els requisits de correspondre a llars amb molt poques estances (sovint es tractava de cases d'una sola peça) i també amb molt pocs béns mobles al seu interior. El que es detecta en una anàlisi detallada d'aquests inventaris és que o bé no tenien terra o bé en tenien molt poca (menys de 3 hectàrees), de tal manera que no podien ser unitats familiars autosuficients. No obstant —i com s'ha dit anteriorment—, les famílies més humils també milloraren les seves pautes de consum de béns mobles, ja que van incorporar (encara que fos mínimament) nous objectes a la llar, com les forquilles o els tovallons. Com és que això fou possible? Hi ha dues explicacions plausibles, que poden ser complementàries entre elles. En primer lloc, aquests nous béns de consum eren relativament

assequibles al mercat de segona mà; i, en segon lloc, durant aquells anys hi hagué una millora dels materials de fabricació: en el cas dels estris de cuina, el llautó va reemplaçar la fusta; i, pel que fa als teixits de llenç, van anar desapareixent les estopes més bastes, com ara el borràs, i van ser substituïdes per les fibres pures de lli i cànem. Per tant, podria ser que la millora en els materials allargués la vida útil dels objectes, la qual cosa en permetia una major acumulació al llarg dels anys.

El tercer i darrer capítol d'aquesta part el dediquem a estudiar l'inventari de les famílies Soler de Mansolí, Sobirà de Santa Creu d'Horta, Vergés i Bellvespre. Les quatre nissagues familiars corresponien a grans propietaris rurals de la comarca i els seus inventaris denoten una posició social molt diferenciada de la resta. D'entrada, tots ells posseïen diversos masos arrendats a masoveria, juntament amb múltiples peces de terra més petites. Per tant, queda palesa la possessió de terra com a inversió i font de rendes. D'altra banda, no només posseïen per centenars els béns i objectes materials que a la majoria de llars tot just començaven a sovintejar, sinó que disposaven d'estrís absolutament absents a qualsevol altra llar. Simplement a manera d'exemple i sense la voluntat de ser exhaustiu: tots ells tenien armes de foc, que estaven molt restringides i controlades després de la Guerra de Successió; dos d'ells tenien gàbies de filferro al menjador, amb canaris a dins; un d'ells tenia un microscopi; un altre un orgue; i un d'ells guardava curosament en un calaix del seu escriptori un rellotge de butxaca al costat d'una rajola de xocolata.

Finalment, la tesi acaba amb unes conclusions dels principals resultats obtinguts: podem afirmar que a les acaballes de l'era preindustrial s'havia assistit a un augment significatiu de la desigualtat, que s'hauria accelerat durant els turbulents anys que caracteritzaren el tombant dels segles XVIII al XIX. Aquesta constatació reforçaria les tesis que consideren que els períodes convulsos afavoreixen la desigualtat perquè les elits disposen d'eines defensives per protegir el capital, mentre que les classes més humils queden desprotegides. En tot cas, aquest procés de creixent desigualtat hauria consistit en una erosió de les classes mitges, al mateix temps que es consolidava una petita elit, ubicada al pol oposat d'una creixent massa de famílies amb recursos insuficients.

Seminaris d'història rural curs 2023-2024

Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona

24 novembre 2023

Margault Coste (Universitat de Perpinyà-Via Domitia)
Du bois du Fenouillèdes en Roussillon et en Confient. L'exemple d'un commerce transfrontalier à travers les sources notariales roussillonnaises (fin XIIIe - milieu XVe siècle)

22 desembre 2023 (a les 12 h)

Rosa Ros Massana (Universitat de Girona)
L'erosió del sistema de l'hereu i la família troncal. Tres villes gironines, c. 1820-1920

19 gener 2024

Jordi Mundó Blanch (Universitat de Barcelona)
La propietat com a problema polític no resolt: privatisme, realisme jurídic i béns comuns

16 febrer 2024

Antonio López Estudillo (Universitat de Girona)
Acceso a la tierra y explotación del trabajo campesino. Especialización vitícola y desigualdades agrarias en una sociedad en transformación (Valle Occidental, ss. XVII-XIX)

15 març 2024

Pere Castell Castells (Elisava, UVIC-UCC)
Col·laboració empresarial en el clúster: desenvolupament o bloqueig? El cas del Gremi de Fabricants de Llonganissa de Vic (1923-1934)

12 abril 2024

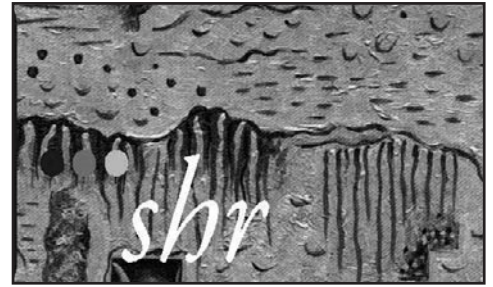
Maria Cufí (Universitat de Girona)
Ofici i mobilitat social en els artesans de la construcció del districte hipotecari de Girona (1750-1805)

10 maig 2024

Mònica Borrell (Universitat de Barcelona)
Feminització i precarització del servei domèstic: institucions i polítiques sindicals. Barcelona, 1870-1939

14 juny 2024

Francisco Valhondo (Universitat de Girona)
Senyors, criades i aprenents a la Barcelona del segle XVII. La confraria de Sant Nicolau

Imatge: Joan Miró. La masia (detall), National Gallery of Art, Washington

Totes les sessions començaran a les 16 h a la sala de l'Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona (Facultat de Lletres, plaça Ferrater Mora, 1, 17004 Girona. Tel. 972 418 945), excepte la del 15 de desembre, que serà a les 12 h.

Els seminaris es retransmetran en línia mitjançant Microsoft Teams. Si no us ha arribat l'enllaç a través d'un missatge de correu electrònic, podeu demanar-lo a crrh@udg.edu

Les sessions són gratuïtes i no cal inscripció prèvia.

La participació en aquest cicle de seminaris dona dret a 0,5 crèdits de reconeixement acadèmic per als estudis de grau de la Facultat de Lletres.

Amb el suport del projecte de RECSNETS II (PID2022-139652NB-I00) finançat per MCIN/AEI/10.13039/501100011033 i «FEDER. Una manera de hacer Europa».

20è Seminari d'història medieval

Curs 2023-2024

20 d'octubre de 2023

Antoni Mas Forners (Universitat de les Illes Balears)
Ideologia, discurs, organització i consciència col·lectiva en la pagesia mallorquina (segles XIV-XVI)

24 de novembre de 2023

Lionel Germain (Universitat de Lille)
Étudier la naissance et l'exercice des premiers gouvernements municipaux en Rouergue (XIIe-XIIIe siècle)

15 de desembre de 2023

Frederic Aparisi Romero (Universitat de València)
E pur si muove. La mobilitat social del camperol a la València medieval

12 de gener de 2024

Maria Viu Fandos (Universidad de Málaga)
Ética y mercado. Reflexiones en torno a la figura del mercader a finales de la Edad Media

16 de febrer de 2024

Álvaro Carvajal Castro (Universidad de Salamanca)
Desigualdad y estatus en las sociedades locales de la Alta Edad Media

15 de març de 2024

Aina Palarea (Historiadora)
Noves pautes de consum a la Catalunya del segle XV: vaixela, art, teixits i moda

26 d'abril de 2024

John H. Arnold (University of Cambridge)
Firmiter credimus: The renewal of lay belief in thirteenth-century Europe

10 de maig de 2024

Isabella Lazzarini (Università degli studi del Molise)
Forme e modelli del potere al femminile nell'Italia settentrionale (secoli XIV-XV)

Organitzat pel Grup de Recerca consolidat i Unitat Associada al CSIC Renda feudal i fiscalitat a la Catalunya baixmedieval ((2021 SGR 01151), la Institució Milà i Fontanals de Recerca en Humanitats (CSIC), el Centre de Recerca d'Història Rural (Institut de Recerca Històrica de la Universitat de Girona) i els projectes de recerca coordinats "Desigualdad, movilidad y conflicto social en la Cataluña Vieja, s. XIII-XVI" (PID2022-141368NB-C21) i "Desigualdad, movilidad y conflicto social en el mundo urbano: Cataluña y Mallorca, s. XIII-XVI" (PID2022-141368NB-C22)

Coordiadors: Lluís To Figueras, Pere Orti Gost i Pere Verdés Pijuan

Lloc de realització: Facultat de Lletres de la UdG (Pl. Ferrater Mora 1, Girona)

Horari: Divendres a les 11.30 h.

Imatge: "Jeux et déguisements: la culture folklorique au sein de la culture urbaine" (Histoire du Graal de Robert de Borron, vers 1280, b.n.).

CURSOS, JORNADES, CONGRESSOS

2n Congrés Internacional de Joves Investigadors en Història Social i Econòmica. De la teoria a la pràctica: principals temes historiogràfics. Universitat de Barcelona, Facultat de Geografia i Història, 1 i 2 de febrer de 2024. Més informació i inscripcions: congresjihse@gmail.com; <https://congresjihse.wixsite.com/my-site>

mestall

Redacció:
Rosa Congost, Lídia Donat, Rosa Lluch, David Moré i Marisa Roig
Assessor lingüístic: Daniel Ferrer
Maquetació: Anna Cabañas
Per a informació i inscripcions:

Associació d'Història Rural

Pl. de Sant Josep, 1
Arxiu Històric de Girona
17004 GIRONA
Tel. 972 22 55 00

www.ddgi.cat/historiarural/

Podeu enviar-nos textos o suggeriments a: mestall@hotmail.com

Periodicitat: semestral.

Impressió: Palahí Arts Gràfiques

ISSN: 2462-5353

Dipòsit legal: GI-731-1999